

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MURBER IBOLYA**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁRVITA GAZDASÁGI ASPEKTUSAI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN
- **NAGY ADRIENN**
FEKETE ÉJSZAKÁBAN AZ ÉJSZAKA FEKETÉZŐI
- **KALOCSAI PÉTER**
A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZAT VÁLTOZÁSAI
A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS KÖVETKEZTÉBEN
- **JANKÓ FERENC**
CSIKÓHAL ÉS DARÁZSDERÉK
- **TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID**
HATÁRVÁROS EGY VITATOTT HOVATARTOZÁSÚ TÉRSÉGBEN
- **TÓTH IMRE**
MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG
- **SZEMLE**
HORVÁTH N. ZSOLT, RÉVÉSZ TAMÁS, SZABÓ BÁLINT ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

12. (44.) évfolyam 2022. 2.

TARTALOM

Egy határváltozás dimenziói. Az osztrák–magyar határvidék száz évvel ezelőtt (Murber Ibolya)	175
<i>Tanulmányok</i>	
Székely Tamás: Vihar előtti csend? Nyugat-Magyarország a dualizmus korában	185
Murber Ibolya: Az osztrák–magyar határvíta gazdasági aspektusai az első világháború után	207
Nagy Adrienn: Fekete éjszakában az éjszaka feketézői. Csempészek mindennapjai a nyugati határsávbán, 1918–1922	225
Kalocsai Péter: A nyugat-magyarországi közlekedési hálózat változásai a trianoni békeszerződés következtében	241
Bakó Balázs: A trianoni béke hatása a katolikus egyházkormányzatra a Nyugat-Dunántúlon	269
Agg Richárd: A korabeli magyar sajtó érvei Nyugat-Magyarország megtartása mellett	285
Jankó Ferenc: Csikóhal és darázsderék. Burgenland térképezett földrajza	301
Törő László Dávid: Határváros egy vitatott hovatartozású térségben. Történeti viták Sopron múltjáról a két világháború között	325
Tóth Imre: Mítosz és valóság. Sopron hűsége a 20. századi (emlékezet)politikában	345
<i>Szemle</i>	
Hétköznapiak a határviták árnyékában (Horváth N. Zsolt)	361
Új határ az Alpoknál (Révész Tamás)	364
Megalkotni és megismerni. Burgenland földrajzának kezdetei (Szabó Bálint)	367

Jelen számunkat Murber Ibolya szerkesztette

Határváros egy vitatott hovatartozású térségben

Történeti viták Sopron múltjáról a két világháború között

Ez a tanulmány Sopron példáján keresztül azt mutatja be, hogy a történészek által előállított tudás miként járul(hat) hozzá az aktuális viszonyok megkérdőjelezéséhez, vagy éppen stabilizálásához. Amikor a történetírás a 19. század végére professzionális szakmává vált, a legbefolyásosabb irányzatává a historizmus¹ lett, amely az újabb német szakirodalom szerint kétélű fegyver, amennyiben a történész jelenhez való viszonyát vesszük figyelembe. Valamilyen tárgynak, így egy városnak a történetét megírni azt is jelenti, hogy a történészek azt minél régebbre vezetik vissza az időben, a régiség pedig a jelenben tekintélyt kölcsönöz a tárgy számára, illetve konzerválja aktuális helyzetét. A történelemre való hivatkozás azonban ezzel ellentétes eredményt is elérhet, hiszen a korszakok változékonyságára, az idő folyamatos alakulására történő utalások a jelenbeli állapotokat (identitásokat, területeket, intézményeket) viszonylagossá, alakíthatóvá teszik.²

Jóllehet az első világháború jelentősen kiélezte a területi vitákat, a nemzet-államok határrégiói mindig is fontos szerepet játszottak a nemzeti identitás megalkotásában. A nemzet, mint elképzelt közösség,³ egyszerre támaszkodik területi és történelmi érvekre. A határok elvileg tiszta választóvonalat képeznek a nemzeti közösség és a „másik/idegen” között. A területi határokat azonban legalább olyan gyakran kérdőjelezi meg, mint az identitásokat. A határrégiók mindig is útjában álltak a nacionalizmusok területi homogenizáló törekvéseinek,⁴ mivel e területek történeti legitimációjáért általában több nemzeti narratíva versenyzett egymással, tehát a történeti érvekkel való nemzeti kisajátítás a határ másik oldalán rendszerint ellenreakciókat váltott ki. A határterületek vitatott természete különösen alkalmas arra, hogy segítségével a nemzeti történeti elbeszélések sajátosságait, valamint a történetírás és a nemzeti identitás kapcsolatát elemezhesük.⁵

* A szerző a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet tudományos munkatársa (4032 Debrecen, Egyetem tér 1.). A tanulmány elkészítését az OTKA-NKFI-134469 posztdoktori ösztöndíja támogatta.

1 Beiser, 2013. 2.

2 A historizmus e kétarcúságát elemzi: Baumstark-Forkel, 2016. 1-16.

3 Anderson, 2006.

4 Gyáni, 2010.

5 Hadler-Frank, 2011; Pittaway, 2012.

Az 1921-ben Magyarországtól Ausztriához csatolt Burgenland⁶ problémája a határ mindkét oldalán foglalkoztatta a történészeket, akik a területi változásokat történeti kontextusban igyekeztek értelmezni. A Burgenland múltjáról folytatott történeti vitákban különösen két város játszott kulcsszerepet: Sopron és Kismarton. Sopron esete különösen azért váltott ki heves reakciókat, mert a város az 1921 decemberében megtartott népszavazás eredményeként végül Magyarországnál maradt, ezt az eseményt pedig utólag mindkét fél igyekezett történetileg megkérdőjelezni vagy éppen legitimálni. Kismarton 1925-ben vált az újonnan alakult osztrák tartomány fővárosává, és később a regionális történeti narratívák központi szimbólumává lett; ezzel szemben Sopron kezdettől fogva kiemelt téma volt a határ mindkét oldalán.

Kezdeti reakciók a népszavazásra

Bécsben már 1920-ban megjelent egy *Burgenland* című tanulmánykötet, amelyet a jogász végzettségű Eduard Stephan szerkesztett.⁷ A könyv az új területi változások szellemi stabilizálását célozta, s ebben jellemzően még egy soproni látképet helyeztek el illusztrációként. A mű közigazgatásról szóló fejezetében tervként szerepelt, hogy a német nyelvű kultúra terjesztése és megerősítése érdekében Sopronban egy új egyetem alapítása szükséges.⁸ Ez a kezdeti optimizmus az osztrák szerzőknél hamarosan csalódottságba fordult át, mivel a soproni népszavazás után a város Magyarországon maradt.

Viktor Miltschinsky 1922-ben megjelent könyve, a *Soproni büntett* (Das Verbrechen von Ödenburg) már nem a helyzet konzerválását, hanem megváltoztatását célozta. A szerző az Ödenburger Heimatdienst keretében az Ausztria melletti szavazás érdekében fejtett ki propagandát, a voksolás lezárása után pedig azért, hogy vizsgálják felül a szerinte elcsalt eredményeket. Miltschinsky történelmi érveléssel igyekezett hatni olvasójára: Burgenlandot ősi német földnek nevezte, amelyet a magyarosítási törekvések szerinte soha nem tudtak megváltoztatni.⁹ Úgy vélte, hogy ha nem történik csalás, kiderült volna, hogy a lakosság 80 százalékát kitevő soproni németiség valójában Ausztriára szavazott.¹⁰ Konklúziójában a szerző úgy ábrázolta Magyarországot, mint egy éhes szomszédot, aki épp most evett Ausztria húsából: „Ausztria nem fogadhatja el, hogy mindig egyfajta áldozati állatként kezeljék, és minden alkalommal egy szelet húst vágjanak ki a testéből, amikor a vad szomszédja megéhezik.”¹¹

6 A terület létrehozásának történetéhez újabban lásd: Schlag, 2001; Tóth, 2020; Székely, 2020; Murber, 2019; Murber, 2021a; Murber, 2021b; Ujváry, 2021.

7 A kötet keletkezéséről: Jankó, 2021. 74–84.

8 Davy, 1920. Robert Davy, az írás szerzőjét Karl Renner kancellár bízta meg 1919-ben azzal, hogy kísérelje felfigyelni az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területek átcsatolásával kapcsolatos adminisztratív problémákat.

9 Miltschinsky, 1922. 7–8.

10 Uo. 106.

11 Uo. 115. A fordítások a német szövegekből a szerző munkái.

A gyász érzése és a fennálló viszonyok megváltoztatásának kívánalma más osztrák szerzők szövegében is megfigyelhető. Sopron Ausztriához való csatolása mellett érvelt Otto Aull helytörténész és gimnáziumi tanár is, aki különösen sokat írt burgenlandi helytörténeti kérdésekről. Aull 1924-ben két cikket közölt Sopron történelméről egy bécsi (*Volkszeitung*) és egy burgenlandi (*Der Freie Burgenländer*) napilap hasábjain. A szerző történelmi áttekintésében különösen a Habsburgokat hibáztatta, amiért azok szerinte rendre magukra hagyták Sopron német lakosságát annak ellenére, hogy a város 1704-ben a kurucokkal szemben a császárnak fogadott hűséget. Aull kritikusan ítélte meg az ellenreformációs törekvéseket is, mert úgy látta, hogy azok elidegenítették a soproni protestáns németiséget: „Mivel a birodalmi kormány minden lutheránust üldözött, így nemzeti érzésű magyarokat és császárhű németeket is, a szenvedő polgárokat mind a magyar nemzeti pártok karjai közé lökte (...)”¹² A kritika a kortárs osztrák diplomáciát sem kímélte, kifejtve, hogy a magyar politizálás minőségben az osztrák fölött állt, ennek köszönhető Sopron elvesztése is. Mindez különösen fájó veszteség Burgenlandnak, hiszen egy tartományi fővárosról, a régió „fejéről” és „szívéről” van szó.

Osztrák lapok az 1920-as években egyébként gyakran festették le Sopront haldokló városnak,¹³ amely diskurzushoz Otto Aull is csatlakozott: cikkeit azzal zárta, hogy a főváros nem maradhat életben a hozzá szervesen kapcsolódó tartomány nélkül.¹⁴ Mivel azonban Sopron elcsatolása („visszaszerzése”) egyelőre nem látszott reálisnak, ellenben Burgenlandnak 1925-ben új fővárosa lett, a szerző 1931-ben már Kismarton történelméről írt monográfiát.¹⁵

Sopron történelmének magyar nemzetállami keretek közé történő illesztésére, ezáltal a városi identitás megerősítésére Magyarországon helyi és országos törekvések is észlelhetők. A statisztika, demográfia és földrajz területén kiemelkedő eredményeket elért Thirring Gusztáv szerkesztésében 1925-ben jelent meg a *Sopron, civitas fidelissima* című kötet, amelyben a történelem komoly szerepet kapott. A könyv azonban nem egységesen értelmezi és értékeli a múltat. Thirring történelmi áttekintésében azt emelte ki, hogy a város Bécs fenyegető közelsége ellenére folyamatosan fejlődött, német nyelvű lakosságát pedig a 19. század végére már magyar nemzeti érzés járta át.¹⁶ Ezzel szemben Rábel László, a *Soproni Napló* szerkesztője harcos hangvétellel támadta a soproni német lakosságot, mert az szerinte nem szeretetből, csak praktikus okokból tanult meg magyarul: „A magyar kenyeret és a magyar kard védelmét el is fogadták; de a nemzet nyelve idegen maradt fülüknek. Csak mostanában kezdték tanulni; most sem szeretetből, de mert szükségesnek látták.”¹⁷

12 Aull, 1924a 10. Aull hasonló érveket hozott fel a Sopron-témájú másik cikkében is: Aull, 1924b.

13 Haslinger, 1992. Az osztrák földrajz több képviselője is kétségbe vonta egy Sopron nélküli Burgenland életképességét. Néhányan közülük a terület Stájerország és Alsó-Ausztria közötti felosztását javasolták. Jankó-Jobbit, 2011.

14 Aull, 1924a; Aull, 1924b.

15 Aull, 1931.

16 Thirring, 1925. 14.

17 Rábel, 1925. 17.

Az ehhez hasonló szemléletbeli különbségek ellenére a tanulmányokban közös pont volt, hogy a város jelentőségét úgy próbálták növelni, hogy valamilyen nagy történelmi személyiséggel hozták összefüggésbe, tehát a hely múltját nemzeti keretek közé szorították. Például két írásban is megemlítették, hogy 1840-ben Liszt Ferenc egyik soproni előadására az akkor ott katonáskodó Petőfi Sándor is ellátogatott:¹⁸ a város ezáltal két nemzeti nagyság találkozási pontjává vált, területe pedig külön történelmi jelentőségre tett szert. A tanulmánykötetben a város közelmúltjával kapcsolatban az a narratív elem is megjelent, amely a magyar történészek szövegeiben is általános volt. Liphay Béla báró a történész Házi Jenőre hivatkozva hangsúlyozta, hogy a népszavazás csupán egy egységes történelmi fejlődés természetes végkifejlete volt: „E népszavazás pedig, bármily formában igyekeznek is annak eredményét az osztrákok lekicsinyelni, nem volt egyéb, mint spontán megnyilatkozása ama népfelfogásnak, mely már 1441-ben uralkodott e területen.”¹⁹

Míg az osztrák szerzők inkább nyelvi és etnikai alapon érveltek, a határ magyarországi oldalán a németek magyar patriotizmusát emelték ki, és az etnikai szempontokat háttérbe szorító politikai nemzet fogalmára támaszkodtak. Mindazonáltal nem beszélhetünk egységes²⁰ tömbökről, hiszen Rábel László bizonyos fokú etnicista gondolkodásról tett tanúbizonyságot, jóllehet nem az ő véleménye volt többségben a témáról író szerzők között. A szerzők nagy része nem professzionális történész volt, írásaik ugyanakkor jelentősen alakították a Sopronról folyó diskurzust, és a történészek is hivatkoztak rájuk.

Növekvő érdeklődés Sopron múltja iránt

Nem meglepő módon a Sopron történelmére vonatkozó kutatások összehangolására és támogatására a magyar történetírás nagy súlyt fektetett. Ebben a tekintetben különösen két történészt, Házi Jenőt és Domanovszky Sándort érdemes megemlíteni. Domanovszky számos befolyásos tisztséget töltött be, egyebek mellett a Magyar Történelmi Társulat alelnöke (1916–1946) és a *Századok* főszerkesztője (1913–1943) volt. Már 1920-ban polemizált²¹ osztrák politikusokkal és történészekkel Burgenland kapcsán, de tanítványait is igyekezett a térség történelme felé orientálni.²² Házi Jenő Sopron városi levéltárában dolgozott, és ajánlással támogatta azokat a Bécsben kutató magyar ösztöndíjasokat, akik a térség problémáival

18 Kelényi, 1925. 74.; Berecz, 1925. 112.

19 Liphay, 1925. 29–30. Liphay arra utalt, hogy szerinte a német polgárok nemzetiségi háttérük ellenére már a középkorban is a „magyar korona” iránt voltak hűségeselek.

20 A nacionalizmus kutatások jelentősen árnyalták azt a kérdést, hogy milyen mértékben lehet beszélni az etnikai és a politikai nemzetfogalmak különbözőségeiről. Rogers Brubaker klasszikus munkája szerint a politikai (polgári) nacionalizmus is szolgálhatott az etnikai homogenizáció motorjaként, és az etnikai nacionalizmus sem nélkülözte az államnemzeti szempontok fontosságának hangsúlyozását. Brubaker, 2006.

21 Domanovszky nacionalista történetpolitikai nézeteiről és az osztrák, valamint a román történetírással folytatott vitáiról: Erős, 2016. 2021.

22 Tanítványa, Kring Miklós az 1930-as évek elején Bécsben kutatta a Burgenland-kérdés osztrák levéltárakban őrzött forrásait. Kövér, 2021.

akartak foglalkozni, továbbá a soproni levéltári munkában is segítséget nyújtott mind osztrák,²³ mind magyar tudósoknak.²⁴ Mindketten, Házi és Domanovszky is, nemzeti küldetésnek tartották Burgenland, illetve Sopron múltjának kutatását, s utóbbi történész a munka szempontjait is előírta kollégájának: „...nagyon helyeslem, hogy a soproni helyi történettel kíván foglalkozni. Mint soproni városi levéltárnoknak ez a kötelessége s ha irodalmunkat levéltárának becses anyagából értékes közleményekkel és földolgozásokkal fogja gazdagítani, akkor a magyar historiaírásnak is nagy szolgálatot tesz. A városi történet kapcsán a helyi alkotmány történet illetve jogtörténet és gazdaságtörténet azok a tényezők, a melyek különösebb figyelmet érdemelnek, egyrészt mert e területek a középkori városi élet legjelentősebb tényezői, másrészt mert történetirodalmunkban ezek vannak leginkább elhanyagolva.”²⁵

A két világháború között Házi több (összesen 13) kötetben publikálta a Sopron szabad királyi város gazdaság-, társadalom- és jogtörténetére vonatkozó forrásokat, amelyek 1921 és 1943 között jelentek meg (*Sopron szabad királyi város története*). A kiadványok pozitív kritikákat kaptak a *Századok*ban. Két kötetet 1925-ben Mályusz Elemér ismertetett,²⁶ akinek ezért Házi Jenő levélben mondott köszönetet. Házi örömmel vette tudomásul, hogy Mályusz kiemelte Sopron „áldozatkészségét”.²⁷

Kritikákat egyébként Házi is szívesen írt, főleg ha nyugat-magyarországi kérdésekről volt szó, mivel a határ közelsége és az osztrák nemzetépítési törekvések aktivitásra serkentették. Házi 1932-ben jelezte Mályusznak, aki 1931-től már részt vett a *Századok* szerkesztésében, hogy a témába vágó könyvekről szívesen fog írni recenziókat: „Ez alkalommal kifejezem abbeli hajlandóságomat is, hogy bármilyen nyugat-magyarországi kérdéssel foglalkozó történeti műveket ismertessek, ha tehát ilyenek kerülnek a kezed közé, azokat minden habozás nélkül címemre továbbíthatod.”²⁸

A Burgenland történelmével foglalkozó fiatal Domanovszky-tanítvány, Kring Miklós is dicsérő hangú kritikát közölt Házi oklevélkiadványairól. Könyvismertetésében Kring különösen arra tért ki, hogy az oklevelek szerinte a város németségének a magyar államhoz való hűségét bizonyítják, tehát a soproni népszavazás egy hosszan tartó, kedvező történelmi fejlődés eredményének tekinthető. Kring szerint Házi esetében az objektivitás és a politika, az élet és a tudomány egészséges viszonyban állnak egymással; bár a forráskiadvány ötletét a „politikai térről” ösztönözték, ám ez az ösztönzés Házi „objektivitásának” köszönhetően, munka közben alárendelődött a tudománynak.²⁹ A határ túloldalán a fogadtatás persze már más-milyen volt. Még a mérsékelt, konzervatív helytörténeti burgenlandi lap, a *Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereins* is azt írta Házi egyik

23 A Bécsből Sopronba érkező fiatal osztrák történészek (Ernst Rieger, Walter Goldinger) esetéhez lásd: Törő, 2020. 26–27.

24 Érdemes megemlíteni, hogy Házi barátja volt Thirring Gusztávnak, kapcsolatuk pedig részben azonos világnézetükből eredt. Dominkovits, 2020.

25 Domanovszky Sándor levele Házi Jenőnek 1920. március 2-án. Közli: Dominkovits, 1996. 97–99.

26 Mályusz, 1925.

27 MTA KIK Ms 6400/341. Házi Jenő levele Mályusz Elemérnek 1925. november 28-án.

28 MTA KIK Ms 6400/344. Házi Jenő levele Mályusz Elemérnek 1932. április 11-én.

29 Kring, 1933. 455.

forráskiadványáról 1927-ben, hogy „Ausztia-ellenes szólamai” nem méltók egy tudományos munkához.³⁰

Ha már az „objektivitás” kérdése felmerült, a szakmai munkásság és a közéleti aktivitás kapcsolatára jó példa Házinak egy 92 évesen adott interjúja, amelyben az 1921-es városi eseményekről beszélt. A beszélgetés során beszámolt arról, hogy a népszavazás után miként járőrözött többedmagával az utcákon az eredmény miatt esetleg háborgó német lakosság megfélemlítése érdekében:

„Cs[apody] T[amás]: Az osztrákok, az itt lakó poncchterek hogyan vették ezt [a szavazás eredményét – T. L. D.] tudomásul?

H[ázi] J[enő]: Hát nem vagyok illetékes, de annyi bizonyos, hogy zárva voltak a kapuk. Zárva.

Cs. T.: Arra nem gondoltak, hogy esetleg kitelepülnek Ausztriába?

H. J.: Arra nem gondoltak. Ellenben kérem..., megálljunk csak..., a magyarokból kb. 100 főnyi önkéntes fiatalember – közöttük magam is – 2 vagy 3 hétig éjjeli őrzőjáratot végeztünk a városban. És sokszor hajnali 2 vagy 4 órakor, a rendőrségtől kapott fegyverrel felfegyverkezve végigjártuk az utcákat. Én mindig végigjártam a Balfi utcát, mert tudtam azt, hogy ott vannak a lutheránusok és a németek. Minden kapu zárva volt, hogy csak bévülről lehetett kinyitni. És olyan csönd volt, hogy még a légynek a zümmögését is meg lehetett volna hallani. Csak a mi bakancsunk kopogása hallatszott. Több hétig őrzőjáratotunk, élesre töltött fegyverrel, önkéntesen.”³¹

Házi a történeti írásaiban egyébként határozottan magyar nemzeti álláspontot képviselt, így például 1931-ben a *Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvének* első kötetében megjelent tanulmányában. Házi itt a középkori osztrák–magyar határviszályokról írt részletesen.³² A soproni történész ebben az írásában bizonyos aktuális mondanivalóval azt fejtegette, hogy a Magyar Királyság nyugati határait a Jagellók idején nem a békés együttélés, hanem például Bécs árumeállító jogából adódóan inkább folyamatos feszültségek jellemezték, és a konfliktusok megfelelő diplomáciai rendezés híján könnyen nyílt háborúhoz vezettek. Történelmi áttekintésében Sopron önálló cselekvőként tűnik fel, Házi ugyanis többször kitért arra, hogy a határ menti háborúkban a város igyekezett semleges álláspontot elfoglalni, hogy elkerülje a felesleges pusztítást. Más írásai alapján egyébként Házi Thuring Gusztávhoz hasonlóan úgy látta, hogy nem az etnikai hovatartozás volt a lényeges Sopron történelmében, hanem a magyar államhoz való hűség eszméje, ez pedig a soproni népszavazásban is megnyilvánult.³³

Házi Jenő publikációit élénk figyelem övezte a határ túloldalán. A határ menti viszályokról szóló írását például Adolf Bogati, burgenlandi tartományi titkár

30 *Buchbesprechungen*, 1927.

31 Csapody, 1984. 27. Az interjút Csapody Tamás bocsátotta rendelkezésemre, amiért köszönettel tartozom.

32 Házi, 1931.

33 Házi, 1928.

fordította le német nyelvre, kézzel írt fordítását pedig a kismartoni levéltárnak küldte meg, amely végül továbbította azt Bécsbe az Állami Levéltár számára.³⁴

Házi Jenő osztrák recepciója azt is szemlélteti, hogyan működött együtt Burgenland és Bécs a magyar történetírás eredményeinek lefordításában és – szükség esetén – vitatásában. Az egyik kiemelt történeti vitafórum az 1932-ben alapított *Burgenländische Heimatblätter* című helyi folyóirat volt, amelyet a burgenlandi tartományi vezetés adott ki hol a kismartoni, hol pedig a bécsi nyomda segítségével.³⁵ A folyóirat célja többek között a magyar történeti művek kritikai szemléje volt, így a hasábjain nem Sopron történetével kapcsolatos vitákat is olvashatunk. Ezek közül Veszelka László esete érdemel figyelmet.

Az 1910-ben, Sopronban született fiatal nyelvész első műve a város középkori németiségéről és településtörténetéről szólt. Veszelka a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként (1932–1933) a Bécsi Egyetemen Walter Steinhauser germanista előadásait hallgatta, továbbá a bécsi városi levéltárban folytatott kutatásokat. Könyve 1934-es megjelenését nem más, mint Thurner Mihály, Sopron polgármestere támogatta. Munkája elején Veszelka Sopront „régí életű magyar város”-nak nevezte, tehát a német jelleget, illetve a német lakosság elsőbbségét egyértelműen vitatta.³⁶ Bécsi tanárával, Steinhauserrel is ellentétbe került, amikor Sopron középkori népességének nemzetiségi összetételét boncolgatta. „A XIII. század végéig Sopron közeli környékén összegyűjtött helynevek igazolják, hogy Soprontól északi és déli irányban főleg magyar és szláv telepek vannak, viszont a néhány német helynév a régi országhatár mentén található, eredményeként a németiség azon előnyomulásának, amelynek nyomai a XII. század végéig mennek vissza s amely a XIV. század folyamán bontakozik ki a maga egészében.”³⁷ Mindezzel Veszelka az osztrák történetírás téziséit vitatta, mely szerint Sopron népessége eredetileg német többségű volt.³⁸

Két évvel a könyv megjelenése után a *Burgenländische Heimatblätter* éles hangú kritikát közölt róla Hans Karner burgenlandi helytörténész tollából. Karner szerint a középkorban végig megfigyelhető a németiség jelenléte a városban, tehát Sopron történelmében nem a magyaroké az elsőbbség. Veszelka módszerével

34 Később a magyar történeti munkák német fordításai már gépirással készültek, és külön fordítóirodák foglalkoztak velük: Berlinben az 1930-as évek elejétől, Bécsben pedig 1937-től működött ilyen iroda. Ennek következtében a magyar történetírás Sopron-témájú könyvei és tanulmányai német fordításban ma is megtalálhatók több osztrák történész kéziratos hagyatékában. Házi tanulmányának német fordítása megtalálható Lothar Gross hagyatékában. HHStA, SB Nachlass Lothar Gross 6–5. Tudomásom szerint osztrák oldalról nyílt reakció nem érkezett Házi tanulmányára.

35 A folyóirat történetéhez lásd: Seedoch, 1981. Előzménye az 1927-től megjelenő, hasonló szellemiségű *Burgenland* volt. A *Burgenland* és a *Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereins* egyesítéséből jött létre a *Burgenländische Heimatblätter*.

36 Veszelka, 1934. 5.

37 Uo. 27.

38 Steinhauser nem fogadta el a középkori forrásokban felbukkanó magyar helynevek hitelességét, mert úgy gondolta, hogy a források szerzői német helyneveket is magyar átiratban közöltek, függetlenül az adott település nemzetiségi összetételétől. Ezt szerinte nem nacionalizmusból tették, hanem csak próbáltak egy számukra ismerősen csengő nevet adni a különböző helyszíneknek. Következtetése szerint a helynevek keveset árulnak el az adott hely nemzetiségi viszonyairól. Az érveléséhez bővebben lásd: Steinhauser, 1931.

szemben is kifogást emelt: „Természetesen nem akarjuk tagadni, hogy Sopron tágabb környezetében létezett néhány magyar település, továbbá nem tartjuk lehetetlennek, hogy ebben a kereskedelmi csomópontban a magyar népesség előretört. De hangsúlyoznunk kell, hogy kifejezetten a bonyolult helynevekkel kell nagyon óvatosan eljárni, mert egyedül nyelvészeti érveléssel nem lehet eldönteni, hogy egy település német, szláv vagy magyar volt.”³⁹ Konklúziója elutasító volt a magyar szerzővel szemben: „Csak azt mondhatjuk, hogy a könyv sem a helynévkutatást, sem a településtörténetet nem vitte előrébb.”⁴⁰

A történetírók a határ mindkét oldalán igyekeztek tehát kisajátítani Sopront. Érdemes megfigyelni, hogy bár a magyar szerzők kezdetben főleg a politikai nemzet sáncai mögül érveltek, mégis szükségesnek látták bebizonyítani, hogy Sopron első évszázadaiban magyar többségű terület volt. Mintha a történet kezdő- és végpontja (középkori alapítás, 1921-es népszavazás) számított volna igazán, ha történeti legitimációról volt szó. E történeti alapú (de)stabilizálási törekvések az 1930-as években mindkét oldalon sokkal koordináltabb kutatás keretén belül, a német völkisch szemléletmód befolyása mellett folytatódtak.

A német Südostforschung és a Volksgeschichte hatása

Az 1930-as években kibontakozó német Südostforschung (Délkelet-Európa-kutatás) a Németország határain túli német közösségek kutatására koncentrált, Burgenland pedig egyenesen „hídfőnek” számított a későbbi kulturális és politikai hódítások szempontjából.⁴¹ 1930-ban alakult az ilyen irányú kutatásokat összehangoló intézet (Südost Institut) Münchenben, amely 1936-tól folyóiratot (*Südostdeutsche Forschungen*, 1939-től *Südost-Forschungen*) is kiadott. A periodika kitűnő lehetőséget biztosított a burgenlandi osztrák történészek számára, hogy nézeteiket egy tágabb német olvasóközönség elé tárhassák. A már említett Otto Aullon kívül olyan helytörténészek írtak rendszeresen a folyóiratba, mint Heinrich Kunnert, Ernst Löger vagy Bernhard Zimmermann. E szerzők számára a lap által propagált német völkisch történetfelfogás nem volt teljesen idegen, hiszen – mint láttuk – Burgenland történelme kapcsán eleve az államhatárokat kevesebb figyelemben részesítő népi érvek voltak a hangsúlyosak.

A Südostforschung mellett lényeges hatása volt a német népi kutatóközösségeket magában foglaló és a külföldi németiség feltérképezését célzó Volksdeutsche Forschungsgemeinschaften (Népi Német Kutatóközösségek) központjainak, amelyek közül a bécsi egység 1931-ben alakult. Az osztrák fővárosban működő kutatóközösség a Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft (Délkeleti Német Kutatóközösség) elnevezést viselte, vezetője pedig Hugo Hassinger osztrák történész és földrajztudós volt. Ez a munkaközösség Lothar Gross bécsi levéltáron

39 Karner, 1936. 81.

40 Uo. 83.

41 Jankó, 2021. 111–155.

keresztül a bécsi levéltárban dolgozó történészeket, Hans Hirsch intézetigazgatón keresztül a középkorral és segédtudományokkal foglalkozó Osztrák Történetkutató Intézet (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) munkatársait, továbbá Heinrich Kunnert burgenlandi helytörténészen keresztül a burgenlandi történetírást kapcsolta össze, s ezzel hozzájárult egy országos kutatóhálózat kialakulásához.⁴²

Ezek a német, illetve német támogatással működő intézmények a népi nemzet fogalmára építő Volksgeschichte irányzatának meghonosítását szorgalmazták. Fontos ehhez hozzátenni, hogy a Volksgeschichte nem egyenlő egy etnikum szűkebb értelemben vett történetével (*ethnohistory*); a „néptörténet” mellett a társadalom, a gazdaság, a kultúra múltjára is kiemelt figyelmet fordított, a földrajzi háttér megrajzolását pedig alapvető fontosságúnak tartotta. Az államközpontú politikatörténet-íráshoz képest új típusú forrásokat vont be a történetírás látókörébe, így például városalaprajzokat, térképeket, statisztikai anyagot, dűlőneveket. Az innovatív tudományos elemek mellett azonban a történelem etnicista, helyenként antiszemita értelmezése is megfigyelhető az irányzat főszereplőinek munkásságában. A Délkelet-Európa-kutatások és a Volksgeschichte kiemelt történeti-földrajzi vállalkozásai közé tartozott a *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschums* sorozata, továbbá a *Burgenlandatlas*. Mivel e munkák a Burgenlanddal kapcsolatos tudástermelés magas professzionális szintjét valósították meg, az alábbiakban bővebben szó esik Sopron-értelmezéséről.

A *Handwörterbuch* „Burgenland-Westungarn” című fejezete osztrák, német, illetve magyarországi német (Pukánszky Béla és Moór Elemér germanisták) tudósok interdiszciplináris együttműködésének eredménye volt.⁴³ A fejezetben az általános várostörténeti kontextust Konrad Schünemann vázolta fel, aki a nyugat-magyarországi városfejlődésről írt.⁴⁴ Mivel központi tézise volt, hogy a középkori Magyarországon elsősorban a németség játszott szerepet a városalapításban, nem meglepő módon Sopron német karaktere mellett érvelt. Szerinte – szemben a magyar szerzők érvelésével – Nagy Károly uralkodása után nem tűntek el a német telepek a környékről, hanem évszázadokig fennmaradtak. Elbeszélése szerint a középkorban egy ideig egymástól nem messze létezett egy magyar többségű vár és egy német többségű település. Miután a 13. századtól kezdve a vár veszített jelentőségéből, a település vette át a „határ menti erőd” szerepét, a magyar katonáskodó elemek pedig beolvadtak a soproni német városiak közösségébe.⁴⁵ Magyarok nagyobb számban először a 16. században, a török elől menekülve érkeztek a nyugat-magyarországi városokba, így Sopronba is. Történelme során csupán egyetlen korszakban kérdőjeleződött meg a város német karaktere: a dualizmus magyarosítási törekvései alakították át a németség rovására a nemzetiségi viszonyokat. A 19. század végén a német városalkotó elem mindenhol hanyatlásnak indult, mely

42 A népi német kutatóközösségekről összefoglalóan: Fahlbusch, 1999. Hugo Hassingerről újabban: Svatek, 2019.

43 A *Handwörterbuch* keletkezéséhez lásd: Oberkrome, 1999.

44 Schünemann, 1933a. Schünemann pályafutását a berlini Magyar Intézetben kezdte tanársegédként, majd magántanárként, fő kutatási területe pedig a magyarországi németség története volt. Ujváry, 2010. 248.

45 Schünemann, 1933a 684.

folyamatban a magyar nemzetiségi politikákon kívül különösen a magyar arisztokrácia által védelmezett, vidéken élő zsidóságnak volt negatív szerepe a német szerző szerint.

Érvelésében jelen volt a Volksgeschichte antiszemizmusa, amint Nyugat-Magyarország tekintetében egy, a magyarság és a zsidóság által fenyegetett németiség képét vázolta: „A nemesség által védelmezett zsidóság vidéki térfoglalása korlátozta a régi városi polgárság megélhetési kilátásait, amely egyre inkább egyfajta gazdapolgár szerepébe süllyedt, mivel a városi értelmiség, tudományos elit és bürokrácia sorait magyarok töltötték fel. Sopron garnizonváros-jellege miatt egy bizonyos fokú ellensúlyt képezett [a magyar és zsidó „térfoglalással” szemben – T. L. D.], így számos osztrák katonatiszt érkezett ide, és nyugdíjazásuk után életük alkonyát is itt töltötték.”⁴⁶

Schünemann a várostörténet művelésén kívül más területen is aktív volt, így a gazdaságtörténetről szóló írás is az ő tollából született. A gazdaságtörténet abból a szempontból volt lényeges számára, mert szerinte a burgenlandi térség először a Béccsel való szoros kereskedelmi összeköttetései miatt vált önállóvá.⁴⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a magyar nemzetiségi politika eredményeit nem mindenki látta pesszimistán. Helmut Klocke,⁴⁸ 1934-től a berlini Magyar Intézet tanársegédje szerint a soproni németiség sikerrel ellenállt a magyar asszimilációs politikának, ugyanis többségük a munkásság soraiból került ki, így olyan magasabb szintű oktatásban, ahol a magyar nacionalista eszmék befolyásolták volna őket, nem részesültek.⁴⁹

A *Burgenlandatlas* ötlete 1933-ban merült fel egy osztrák tudósok számára szervezett burgenlandi „terepbejárás” során, amikor Hugo Hassinger találkozott Fritz Bodo bécsújhelyi gimnáziumi tanárral és autodidakta kartográfussal.⁵⁰ A *Burgenlandatlas* már azt jelezte, hogy a régióval való foglalkozás komoly tudományos tevékenységgé nőtte ki magát. Az atlaszt Hugo Hassinger és Fritz Bodo szerkesztették, ám a térképek, valamint a mellékelt értelmező tanulmányok sorát a szellem- és természettudományok több tucat képviselője készítette.⁵¹ Az atlasz és a *Handwörterbuch* szerzőgárdája között több átfedéssel is találkozhatunk: így az atlaszban is felbukkant Otto Aull és Heinrich Kunnert helytörténészek neve.

Térképészeti szempontból az atlasz rendkívül modern volt, több olyan témát érintett, amit a korábbi osztrák térképek nem tartalmaztak: szerepelnek benne például birtokkimutatások, a kórházak és az egyes orvosok hatókörének ábrázolása, piaci körzetek, kimutatások a növény- és állatvilágról. Az innovatív kartográfiai eljárások mellett politikai és katonai céljai voltak a *Burgenlandatlas*nak: például a magyar revíziós törekvéseket igyekeztek ellensúlyozni azáltal, hogy Burgenlandot a német népi birodalom részeként értelmezték, határait vizuálisan rögzítették, történelmét pedig a frissen létrehozott tartomány határain belül rajzolták meg.

46 Uo. 687.

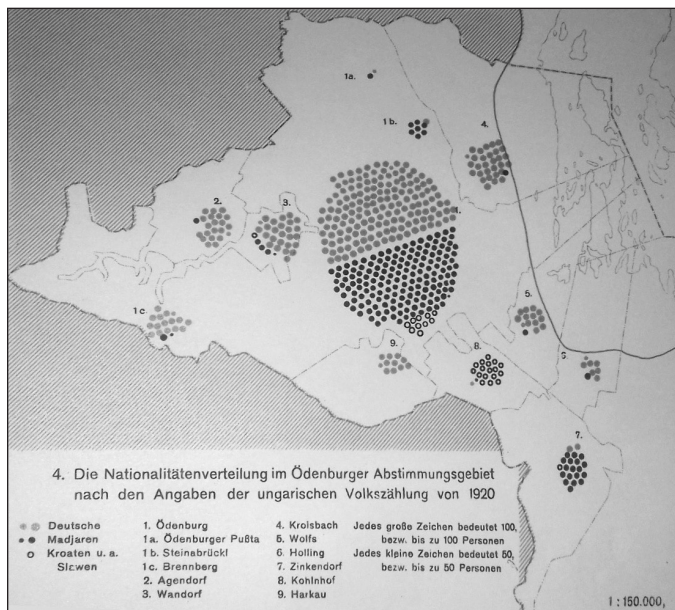
47 Schünemann, 1933b.

48 Ujváry, 2010. 251–262.

49 Klocke, 1933.

50 Svatek, 2009; Jankó, 2021. 144–155.

51 Bodo–Hassinger, 1941.

1. ábra.
Nemzetiségi megoszlás a soproni népszavazási területen az 1920. évi magyarországi népszámlálás alapján

Az atlaszban Sopron történelme, valamint a népszavazás is kiemelt szerepet kapott. Ez utóbbi eseményről szakmai tekintélyként a korábban már említett Viktor Miltschinsky nyilvánult meg, a térképek és a kommentárok az ő munkája alapján készültek. A térképeket általában a szerzők vázlatai alapján Fritz Bodo öntötte végleges formába.

Az egyik térkép az 1920-as magyar népszámlálási adatok alapján Sopron nemzetiségi megoszlását mutatja (1. ábra).⁵² Piros színnel a német, feketével pedig a magyar népességet jelölték, míg a fehér körök a szláv lakosokat szimbolizálják. A nyelvi, etnikai térképek korabeli készítői gyakran használták a piros színt, hogy a saját népüket dominánsan jelenítsék meg, a hatást a fehér háttér csak fokozta.⁵³ A feketének is megvolt a maga szerepe, mivel a piros tömbtől élesen elkülönítette az ezzel a színnel jelölt népességet. Nem véletlen, hogy az osztrák és német völkisch szemléletű kartográfusok gyakran a zsidóság vagy a cigányság ábrázolására használták a korszakban.⁵⁴ A térképet nézve az a benyomásunk keletkezhet, mint ha a két etnikai-nyelvi tömb egyfajta zárt hadrendben állna egymással szemben, mint két rivális hadsereg. Ez az ábrázolás vizuális formában kérdőjelezte meg Sopron magyar részről feltételezett politikai egységét azáltal, hogy a városban egy valószínűs nemzetiségi/etnikai háború képét festette le.

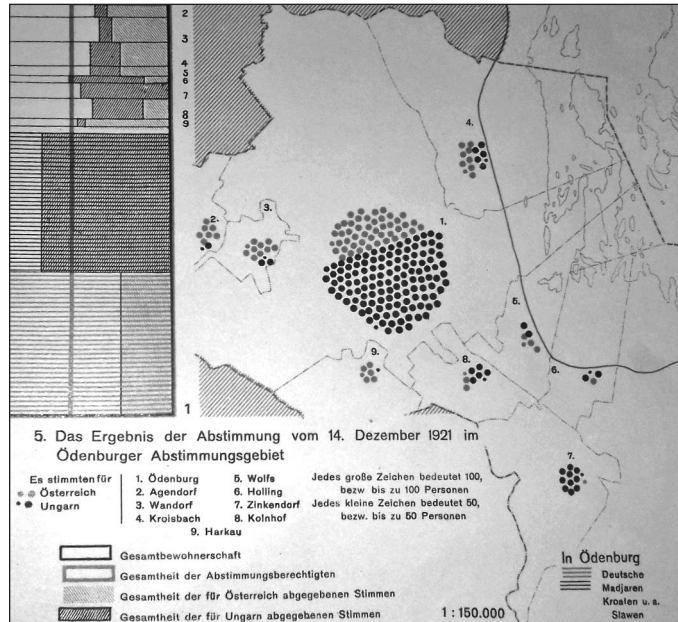
Egy másik térképen a népszavazás eredményeit láthatjuk, ahol a magyar szavazatok „fekete serege” legyőzi a piros színnel jelölt Ausztria-párti voksokat (2. ábra). A térképek a szerző korábban többször kifejtett véleményét voltak hiva-

52 A térképeket lásd: Bodo–Hassing, 1941. 72. Északon a németeket, délen a magyarokat ábrázoló körök.

53 Krasznai, 2012.

54 Lásd a földrajzos Wilfried Krallert és az általa készített Volkstumskarte esetét: Segyevy, 2016. 145.

2. ábra.
Az 1921. december 14-i
népszavazás eredménye
a soproni népszavazási
területen

tottak alátámasztani: Miltschinsky szerint ugyanis az ábrából leolvasható, hogy a német lakosság a szavazáskor nem tudta érvényesíteni az akaratát, ellenben a magyar tömb véleménye felülreprezentált volt, mivel soraikat nem tősgyökeres soproni, hanem odaszállított magyar szavazók bővítették. A szerző felfogásából ismételtén jól látszik, hogy az etnikai hovatartozásból igyekezett levezetni a politikai állásfoglalást. A kritikai földrajz eredményei és a történetírás térbeli fordulata után bevett dolog rámutatni arra, hogy a térbeli ábrázolás nem csupán leírja a dolgokat, hanem alakítja is azokat. A német Wehrmacht által használt *Burgenlandatlas* így Sopron hovatartozásának kérdésességét fejezte ki a történelem térbeli megjelenítésén keresztül. A *Burgenlandatlas* tehát nem csupán azt a célt szolgálta, hogy elhárítsa a magyar expanziós törekvéseket, de egy későbbi német hódítás megalapozásához is igyekezett hozzájárulni a vizuálisan előállított tudás segítségével. A következő alfejezetben arról esik szó, hogy a német-osztrák Volksgeschichte kihívására hogyan reagáltak a magyar történészek Sopron helytörténete kapcsán.

Egy új helytörténet kibontakozása a Volksgeschichte árnyékában

Az 1930-as évek második felében kiéleződött a vita azzal kapcsolatban, hogy Sopron helytörténetét milyen szempontok szerint kellene megírni. A viták kezdeményezője helyi szinten egy ifjú tehetség, Mollay Károly volt, aki új alapra szeretne volna helyezni a helytörténet művelését.⁵⁵ Célja elsősorban az volt, hogy Sopron megye és

55 Mollay várostopográfiai és filológiai munkásságához lásd: Szende, 2013.

város történetét úgy írja meg, hogy az ne csupán függeléke legyen az általános nemzeti politikatörténetnek, azaz a helyi színtér ne csak visszatükrözze az országos szint történéseit, hanem a terület gazdasági, társadalmi és kulturális sajátosságai is megnyilvánuljanak a történeti feldolgozásban.⁵⁶ Munkássága azért is érdekes, mert a Sopronnal foglalkozó magyar szerzők közül talán ő követte a legszorosabban a német *Volksgeschichte*⁵⁷ jegyében született publikációkat, melyek módszertani alapvetéseit igyekezett beépíteni történetírásába.

Mollay Tagányi Károly (megyetörténet) és Mályusz Elemér (helytörténet, történeti földrajz) nyomdokain haladva fejtegette ki elméleti-módszertani nézeteit az 1937-ben induló *Soproni Szemle* hasábjain, az akkor mindössze 25 éves Mollay szerzőtársa Maár Károly volt.⁵⁸ Nem idegenkedett a *Volksgeschichte* módszertanától sem, azonban az azokhoz tapadó völkisch történet szemlélettől már annál inkább. Más helytörténészeket is arra buzdított, ismerkedjenek meg a német/osztrák eredményekkel. Programírásából az is egyértelműen kiderült, hogy nem csupán egy tisztán tudományos célú helytörténetírás alapjait kívánta lerakni. Amellett, hogy a német/osztrák példát tudományos színvonal tekintetében előremutatónak tartotta, egyértelműen „harcra” szólított fel a határ túloldalán uralkodó történelemszemlélettel szemben. „Sopron ma talán inkább, mint a középkorban, *porta regni Hungariae*. Határszéli város, amelyre nézve nem lehet közömbös, mi történik a határon túl. A németiség politikai céloktól fűtött, de *alapos* tudományos felkészültségével szemben nem elég a magyar szív és lélek. Múltunk értékeiért megvívandó harc nem ünnepélyek zengő vagy gyűlölködő beszédeiben, hanem levéltáraink és könyvtáraink csöndes magányában dől el.”⁵⁹

A forrásbázis problémáiról írva Mollay úgy látta, hogy a helytörténetírás művelése nem merülhet ki adatközlésben, „érdekességek” taglalásában. A történészeknek ugyanis aktívan részt kell venni a múlt „újraalkotásában”, s a helytörténészeknek címezte figyelmeztetését: „Legyen tisztában azzal, hogy felkutatott anyaga a szóbanforgó kérdés történeti múltjának csak *véletlenül* ránkmaradt része. Adatainak leközlése tehát nem a múlt felidézésével egyenlő. Adatai csak *véletlen* és *töredezés* képviselői annak az életmegnyilvánulásnak, amelynek *formáját* és *tartalmát* adatai nyomán saját magának kell *újraalkotnia*, mint a régésznek, aki ásója alól kikerült cserepekből kísérel meg az antik váza rekonstrukcióját.”⁶⁰ Ez az idézet is jól szemlélteti, hogy Mollay tisztában volt azzal, hogy a tudományos munka aktív folyamat, amely nem független a jelentől.

Mollay egyébként osztrák⁶¹ és magyar történészekkel egyaránt vitába szállt, érvelését tehát nem egyedül nemzeti hovatartozása határozta meg. Emlékezetessé

56 Mollay innovatív szempontjait a hazai helytörténetírás kontextusában vizsgálja: Kövér, 2019. 66–67.

57 A *Volksgeschichte* hazai recepciójához a Burgenlandról folytatott történeti viták kapcsán: Törő, 2022.

58 Mollay–Maár, 1938–1939.

59 Mollay–Maár, 1939. 19. Kiemelések az eredetiben.

60 Uo. 21. Kiemelések az eredetiben.

61 Lásd az első hivatalos burgenlandi témájú bibliográfiát illető kritikáját, amelyet magyar nemzeti szempontból fogalmazott meg: Mollay, 1939a.

vált például a Belitzky János 1938-ban megjelent vármegyetörténetével⁶² szemben megfogalmazott, lesújtó kritikája.⁶³ Mollay recenziójában azt kifogásolta, hogy Belitzky túl nagy teret szentel a nemzeti politikatörténet – Sopron vármegye története szempontjából kevésbé jelentős – eseményeinek, így ő is a régi helytörténet hibájába esik, tehát az országos történet függelékeként kezeli a megyetörténetet. Mollay Belitzkyvel szemben nemcsak magyar, hanem német tudományos törekvésekre is hivatkozott pozitív példaként: „Pedig a fentemlített ‘Handwörterbuch’ burgenlandi összefoglalásában (‘Raum und Grenzen’) a földrajznak a helytörténetben való alkalmazására szép példát találhatott volna. Belitzky azonban sem a ‘Handwörterbuch’-ot, sem az abban feldolgozott német irodalmat nem ismeri.”⁶⁴ Belitzky sértődött hangú válaszában kiállt amellett, hogy a politikatörténet eseményeit nem lehet kihagyni egy helytörténeti munkából.⁶⁵ Mollay rövid viszontválaszában egyetértett Belitzky ezen állításával, ám hozzátette, hogy az országos politikatörténet eseményeit (például: honfoglalás, pozsonyi országgyűlések) csak akkora terjedelemben szabad boncolgatni, amilyen mértékben kapcsolódtak a megye történetéhez.⁶⁶

1941–1942-ben Mollay gimnáziumban tanított Salgótarjánban, hamarosan azonban az újonnan alapított Magyar Történettudományi Intézetben, a Teleki Pál Intézet történelemtudományos részlegében kezdett dolgozni. Az intézet küldetése a nyugatos orientáció támogatása volt,⁶⁷ ehhez pedig hozzátartozott a német népi szempontú érvelések bírálata is. Nem véletlen, hogy az intézet magára vállalta Mollaynak az „Ödenburg” név eredetét tárgyaló munkájának kiadását.⁶⁸ Mollay intézményi pozíciója lehetővé tette, hogy közvetítőként lépjen fel a soproni és a budapesti tudományos törekvések között. A középkorász Deér József, illetve a már említett Kring Miklós Mollayval és Házi Jenővel tervezett közös munkát az intézeten belül, amelynek keretében a nyugat-magyarországi térség helyneveit dolgozták volna fel. Nyelvészek és történészek közös munkája lett volna, és – legalábbis Mollay szerint – német példákat is hasznosított volna.⁶⁹ A tervek azonban nem valósulhattak meg, mert Mollayt 1944 májusában német nyomásra besorozták.

Sopron nemzeti kisajátításának problémái

Tanulmányom nem törekedett teljességre, ugyanakkor igyekezett szemléltetni a két világháború közötti történeti megközelítések sokszínűségét, valamint a határhelyzetből adódó különleges kihívásokat, a status quo fenntartására vagy megszüntetésére irányuló történészi törekvéseket. A Sopron múltjával kapcsolatos történeti dis-

62 Belitzky, 1938.

63 Mollay, 1939b.

64 Mollay, 1939a. 284.

65 Belitzky, 1939.

66 Mollay, 1939c.

67 Romsics, 2013.

68 Mollay, 1942.

69 Turbuly, 2013. 377.

kurzusban kirajzolódik néhány markánsabb tendencia. Így például megállapítható, hogy az osztrák szerzők többsége nyelvi-etnikai alapon érvelt, a magyar történeti elbeszélések megalkotói viszont inkább a nemzetállami, politikai vonatkozásokat tartották fontosnak. A koncepcióknak komoly gyakorlati jelentősége volt, ha figyelembe vesszük a második világháború alatt és után lezajlott üldöztetéseket és kitelepítéseket. Jellemző ebben a tekintetben, hogy Házi Jenő 1946-ban a német lakosság deportálása és etnikai alapú hátrányos megkülönböztetése ellen foglalt állást, és a soproni németiség lojalis népcsoportként ábrázolta.⁷⁰

A politikai nemzetfogalomra épített érvelés azonban – a népihez hasonlóan – eredményezhetett, vagy legalábbis igazolhatott nacionalista homogenizációs folyamatokat. A történelem nemzeti szempontú elbeszélése óhatatlanul a városi társadalom törésvonalainak elfedését eredményezte, s e folyamatban a történészek közül többen aktívan részt vettek. Ilyen értelemben a szakszerűség és a közéleti szerepvállalás kéz a kézben járt (lásd Kring Miklós érvelését arról, hogy a külső hatások megtermékenyítően hathatnak a történettudományos programokra). Az aktivitásnak különböző szintjei lehettek, amit Házi Jenő soproni „járőrözései” jól szemléltetnek: a soproni történész tevékenyen részt vett a város „nemzeti” egységének létrehozásában, történeti munkáiban pedig utólag egy történeti folyamat természetes végeredményeként hivatkozott erre az „egységre”.

Az 1921-es népszavazás számos múltértelmezésre rányomta a bélyegét, több soproni elbeszélés csúcspontját vagy mélypontját jelentette attól függően, hogy az adott történet megalkotója a határ melyik oldaláról értékelt. Ez az esemény lehetett egy üdvtörténet beteljesülése, vagy a szerves történelmi fejlődés megakadályozója (lásd a német völkisch értelmezést), olyan csalás, amit csak az ellenfél mesterkedéseivel lehet magyarázni. A magyar nacionalista narratíva determinisztikus módon érvelt. Egyrészt a népszavazás eredményét fenntartás nélkül a nemzeti hovartartozás és a városi közvélemény legitim tükröződésének értelmezte, másrészt az 1921-es eseményből visszafelé olvasta a város történelmét, és így értékelt a németiség történelmi szerepét. A német népi megközelítés viszont kevés teret hagyott az egyén nemzetiségi-etnikai hovartartozástól független választásainak: a völkisch narratíva szerint az etnikai hovartartozás előírta a „helyes” politikai magatartást, e felfogás pedig nemegyszer etnikai tisztogatások és antiszemita politikák szellemi megalapozásául szolgált.

A Sopron-vitákban részt vett tudósok életútjai sokat elárulnak a kor történetírásának sajátosságairól. Azok a burgenlandi helytörténészek (Otto Aull, Heinrich Kunnert, Viktor Miltschinsky) tudtak nagy hatású szakmai-politikai vállalkozásokban (*Handwörterbuch, Burgenlandatlas*) részt venni és szakmai karriert építeni, akik elsajátították a völkisch beszédmódot (szókincset és perspektívát). Mollay Károly példája pedig azt szemlélteti, hogy minél professzionálisabb szinten érvelt egy történész, a nemzeti szempontú vitákban annál hatékonyabban tudott részt venni: élénk figyelemmel kísérte az új, külföldi módszertani törekvéseket, ám ez a széles látókörű tájékozódás egyúttal szembesítette a „másik” történetírásával, eltérő törté-

70 Krisch, 2007. 36–39.

nelemszemléletével is. Újító megközelítésével utat nyitott a modern helytörténet számára. Programjában szakított az olyan kötetek szemléletével, mint például a Thuring Gusztáv által szerkesztett 1925-ös munka, amely igyekezett a nemzeti nagyságokkal összefüggésbe hozni a város történelmét, ám mindemellett a nemzeti történetírások közötti „harc” szükségességét is vallotta.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)

SB Nachlass Lothar Gross 6–5.

MTA KIK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (Budapest)

Ms 6400/341–348. Házi Jenő levelei Mályusz Elemérnek.

2. Kiadott források és szakirodalom

Anderson

2006 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Bp., 2006.

Aull

1924a Aull, Otto: O, Ödenburg! In: *Volkszeitung*, 1924. március 30.

1924b Aull, Otto: Gruß an Ödenburg. In: *Der Freie Burgenländer*, 1924. november 16.

1931 Aull, Otto: *Eisenstadt, ein Führer durch seine Geschichte und Kunst*. Eisenstadt, 1931.

Baumstark–Forkel

2016 Baumstark, Moritz – Forkel, Robert: Was ist Historisierung? Einführende Überlegungen zum Begriff. In: *Historisierung. Begriff – Geschichte – Praxisfelder*. Hrsg. v. Baumstark, Moritz – Forkel, Robert – Metzler, J. B. Stuttgart, 2016. 1–16.

Beiser

2013 Beiser, Frederick C.: *The German Historicist Tradition*. New York, 2013.

Belitzky

1938 Belitzky János: *Sopron vármegye története. Első kötet*. Bp., 1938.

1939 Belitzky János: Sopron vármegye középkori története bírálatahoz. In: *Soproni Szemle*, 3. (1939) 5–6. sz. 354–358.

Berecz

1925 Berecz Dezső: Sopron a magyar irodalomtörténetben. In: *Sopron. Civitas fidelissima*. Szerk.: Thuring Gusztáv. Sopron, 1925. 106–114.

Bodo–Hassinger

1941 *Burgenland (1921–1938). Ein deutsches Grenzland im Südosten*. Hrsg. v. Bodo, Fritz – Hassinger, Hugo. Wien, 1941.

Brubaker, 2006

2006 Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. Bp., 2006.

Buchbesprechungen

1927–1928 [Szerző nélkül]: Buchbesprechungen. In: *Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereins*, 1–2. (1927/1928) 1–2. sz. 10.

Csapody

1984 Csapody Tamás: „Legyen népszavazás!” Beszélgetés dr. Házi Jenővel a soproni népszavazásról. In: *Prókátor*, 1. (1984) 3–4. sz. 22–30.

Davy

1920 Davy, Robert: Verwaltungsfragen. In: *Burgenland. Festschrift aus Anlaß der Vereinigung des Landes der Heidebauern und der Heinzen mit Deutschösterreich*. Hg.: Stephan, Eduard. Wien, 1920. 8–9.

Dominkovits

1996 Dominkovits Péter: Egy vidéki tudós kapcsolatrendszerének dokumentumaiból. Válogatás Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa levelezéséből, 1914–1944. In: *Levéltári Közlemények*, 67. (1996) 1–2. sz. 93–134.

2020 Dominkovits Péter: Párhuzamos polgári életutak Sopronban, a Tanácsköztársaság idején (Thirring Gusztáv, Házi Jenő). In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét nagygyá.” *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária et. al. Bp., 2020. 229–234.

Erős

2016 Erős Vilmos: Menekülés a hallgatásba... és a szellemtörténetbe. Domanovszky Sándor történeti és történetpolitikai nézeteiről az 1930–1940-es évek fordulóján. In: *Aetas*, 31. (2016) 4. sz. 78–98.

2021 Erős Vilmos: A kereszténység védőbástyája és Westungarn. Trianon Domanovszky Sándor történeti és történetpolitikai gondolkodásában. In: *Trianon után. Politikai gondolkodás és történetírás*. Szerk.: Nagy Ágoston – Hönich Henrik. Bp., 2021. 81–121.

Fahlbusch

1999 Fahlbusch, Michael: *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*. Baden-Baden, 1999.

Gyáni

2010 Gyáni Gábor: A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. In: Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Bp., 2010. 237–265.

Hadler–Frank

2011 *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. Eds.: Hadler, Frank – Frank, Tibor. Basingstoke, 2011.

Haslinger

1992 Haslinger, Peter: Die Ungarnrezeption in der burgenländischen Presse 1921–1934. Bemerkungen zu Entwicklung und Begrenzung einer „burgenländischen Identität“ in der Zwischenkriegszeit. In: *Burgenländische Heimatblätter*, 54. (1992) 4. sz. 153–169.

Házi

1928 Házi Jenő: Sopron város története. In: *Magyar Művészet*, 4. (1928) 7. sz. 470–477.

1931 Házi Jenő: Határszéli viszályaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt. In: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*, 1. (1931) 50–71.

Jankó

2021 Jankó Ferenc: *Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között*. Bp., 2021.

Jankó–Jobbitt

2017 Jankó, Ferenc – Jobbitt, Steven: Making Burgenland from Western Hungary. Geography and the Politics of Identity in Interwar Austria. In: *Hungarian Cultural Studies*, 10. (2017) 14–40. DOI: 10.5195/ahca.2017.313.

Karner

1936 Karner, Hans: Veszelka Ladislaus, Das alte Deutschtum Oedenburgs und das Auftauchen der deutschen Sprache in der städtischen Kanzlei. [Recenzió.] In: *Burgenländische Heimatblätter*, 5. (1936) 3–4. sz. 80–83.

Kelényi

1925 Kelényi B. Ottó: Sopron újabbkori története. In: *Sopron. Civitas fidelissima*. Szerk.: Thirring Gusztáv. Sopron, 1925. 57–74.

Klocke

1933 Klocke, Helmut: Entwicklung der Sozialstruktur im 19. und 20. Jahrhundert. In: *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*. Hrsg. v. Petersen, Carl – Ruth, Paul Hermann – Scheel, Otto – Schwalm, Hans. Breslau, 1933. 691–694.

Kövér

2019 Kövér György: Van-e, volt-e vidéki történetírás? In: *Az ember helye, a hely embere*. Szerk.: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Pécs, 2019. 54–87.

2021 Kövér György: Külföldi ösztöndíjas lét – személyes források tükrében. In: *Felsőoktatási intézmények külkapcsolatai a 20. században*. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 2021. 9–26.

Krasznai

2012 Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs, 2012.

Kring

1933 Kring Miklós: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész. 4–6. kötetek. II. rész. 1–2. kötetek. [Recenzió.] In: *Századok*, 67. (1933) 9–10. sz. 451–455.

Krisch

2007 Krisch, András: *Die Vertreibung der Deutschen aus Ödenburg 1946*. Sopron, 2007.

Lipthay

1925 Lipthay Béla: „Burgenland”, Magyarország osztrák megszállás alatt levő része. In: *Sopron. Civitas fidelissima*. Szerk.: Thirring Gusztáv. Sopron, 1925. 25–36.

Mályusz

1925 Mályusz Elemér: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész. 2–3. kötetek. [Recenzió.] In: *Századok*, 59. (1925) 4–6. sz. 279–282.

Miltschinsky

1922 Miltschinsky, Viktor: *Das Verbrechen von Ödenburg. Auf Grund authentischen Materials dargestellt*. Wien, 1922.

Mollay

1939a Mollay Károly: Litschauer, G. Fr.: Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde des Burgenlandes 1800–1929. [Recenzió.] In: *Soproni Szemle*, 3. (1939) 1–2. sz. 91–92.

1939b Mollay Károly: Sopron vármegye középkori történelmének nyelvészeti és történeti kérdései. Szeljegyzetek Belitzky János könyvéhez. In: *Soproni Szemle*, 3. (1939) 4. sz. 232–239.

1939c Mollay Károly: Válasz Belitzky Jánosnak. In: *Soproni Szemle*, 3. (1939) 5–6. sz. 358.

1942 Mollay Károly: *Ödenburg. Helynévfeltár és településtörténet*. Bp., 1942.

Mollay–Maár

1938–1939 Mollay Károly – Maár Károly: A soproni és sopronmegyei helytörténetírás módszere és feladatai. I–II. In: *Soproni Szemle*, 2. (1938) 5–6. sz. 273–288., 3. (1939) 1–2. sz. 17–23.

Murber

2019 Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924. Kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. In: *Múltunk*, 64. (2019) 2. sz. 181–214.

2021a Murber, Ibolya: *Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden, 2021.

2021b Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Bp., 2021.

Oberkrome

1997 Oberkrome, Willi: Geschichte, Volk und Theorie. Das „Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums“. In: *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft*. Hrsg. v. Schöttler, Peter. Frankfurt am Main, 1997. 104–127.

Pittaway

2012 Pittaway, Mark: National Socialism and the Production of German–Hungarian Borderland Space on the Eve of the Second World War. In: *Past and Present*, 216. (2012) 1. sz. 143–180.

Rábel

1925 Rábel László: A megcsönkített vármegye. In: *Sopron. Civitas fidelissima*. Szerk.: Thirring Gusztáv. Sopron, 1925. 15–24.

Romsics

2013 Romsics Ignác: Kosáry Domokos és a Teleki Intézet, 1941–1949. In: *Magyar Tudomány*, 174. (2013) 12. sz. 1458–1465.

Schlag

2001 Schlag, Gerald: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, 2001.

Schünemann

1933a Schünemann, Konrad: Städtische Entwicklung. In: *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*. Hrsg. v. Petersen, Carl – Ruth, Paul Hermann – Scheel, Otto – Schwalm, Hans. Breslau, 1933. 681–687.

1933b Schünemann, Konrad: Wirtschaftsgeschichte. In: *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*. Hrsg. v. Petersen, Carl – Ruth, Paul Hermann – Scheel, Otto – Schwalm, Hans. Breslau, 1933. 687–690.

Seedoch

1981 Seedoch, Johann: 50 Jahre Burgenländische Heimatblätter. In: *Festschrift für Karl Semmelweis*. Eisenstadt, 1981. 266–297. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft, 6.)

Segyevy

2016 Segyevy Dániel Zoltán: *Térképművek Trianon árnyékában. Magyarország néprajzi térképe (1918)*. Bp., 2016.

Steinhauser

1931 Steinhauser, Walter: Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 45. (1931) 281–321.

Svatek

2009 Svatek, Petra: „Der Burgenlandatlas“: Ein interdisziplinäres Atlasproject zwischen Erster Republik und NS-Zeit. Interdisziplinarität – Methodik – Politischer Konnex. In: *Burgenländische Heimatblätter*, 71. (2009) 2. sz. 120–133.

2019 Svatek, Petra: Hugo Hassinger (1877–1952). Volkstumsforscher, Raumpläner, Kartograph und Historiker. In: *Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945*. Bd. III. Hg.: Hruza, Karel. Wien, 2019. 123–156.

Székely

2020 Székely, Tamás: The Agony of Historic Western Hungary and the Birth of Burgenland (1914–1921). In: *Studies on National Movements*, 6. (2020) 102–139.

Szende

2013 Szende Katalin: Mollay Károly és Sopron topográfiájának kutatása. In: *Soproni Szemle*, 67. (2013) 4. sz. 389–399.

Thirring

1925 Thirring Gusztáv: Sopron. In: *Sopron. Civitas fidelissima*. Szerk.: Thirring Gusztáv. Sopron, 1925. 6–14.

Tóth

2020 Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, 2020.

Törő

2020 Törő László Dávid: Az osztrák és a magyar történetírás Burgenland-vitájáról (1918/1921–1945). In: *Valóság*, 63. (2020) 9. sz. 19–30.

2022 Törő László Dávid: Történészek népi múltkonstrukciói az 1945 előtti Burgenland-vitákban. In: *Századok*, 156. (2022) 1. sz. 195–208.

Turbuly

2013 Turbuly Éva: Egy tudósbarátság mérföldkövei. Mollay Károly és Házi Jenő levelezése, 1938–1957. In: *Soproni Szemle*, 67. (2013) 4. sz. 373–384.

Ujváry

2010 Ujváry Gábor: „Tudós kolostor, csendes kolostori kerttel.” A berlini egyetem Magyar Intézete, a Collegium Hungaricum és a német–magyar tudományos kapcsolatok (1916–1944). In: Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Bp., 2010. 227–313.

2021 Ujváry Gábor: *„Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.” Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út*. Sopron, 2021.

Veszelka

1934 Veszelka László: *Sopron régi németsége és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában*. Sopron, 1934.

LÁSZLÓ DÁVID TÖRŐ

BORDER CITY IN A CONTESTED TERRITORY

HISTORICAL CONTROVERSIES ABOUT SOPRON (ÖDENBURG) BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The paper analyses how historians took part in (de-)stabilizing national claims on border city Sopron (Ödenburg, Hungary) after the first world war, when scholars experienced enormous political and social changes. The problem of Sopron was an especially difficult case, because after the war this border city was promised to Austria – however, as a result of a referendum (December 1921), the majority of the local population voted for Hungary instead. The Austrian historical writing contested the referendum and argued that the city has an essentially German ethnic character. Hungarian historians focused on the political-historical development in order to legitimise the referendum. The study focuses on Sopron and this topic is part of the author's current research program which aims to give an overview about the Burgenland-debate of historians between 1918 and 1945.

CONTENTS

The Dimensions of a Change of Border: The Austro–Hungarian Border Region a Hundred Years Ago (Ibolya Murber)	175
--	-----

Studies

Tamás Székely: The Calm before the Storm? Western Hungary in the Era of Dualism	185
Ibolya Murber: Economic Aspects of the Austro–Hungarian Border Dispute after the World War I	207
Adrienn Nagy: Black Marketers in the Black Night: Everyday Life of Smugglers in the Western Border Region, 1918–1922	225
Péter Kalocsai: Changes of the Transport Network in West Hungary Caused by the Treaty of Trianon	241
Balázs Bakó: The Impact of the Peace of Trianon on Catholic Church Government in Western Transdanubia	269
Richárd Agg: Arguments from the Contemporary Hungarian Press Regarding Keeping West Hungary	285
Ferenc Jankó: Seahorse and Wasp-Waist: Mapped Geography of Burgenland	301
László Dávid Törő: Border City in a Contested Territory: Historical Controversies about Sopron (Ödenburg) between the Two World Wars	325
Imre Tóth: Myth and Reality: Sopron’s Loyalty in the 20 th Century Memory of Politics	345

Book Reviews

Everyday Life in the Shadow of Border Disputes (Zsolt Horváth N.)	361
A New Border at the Feet of the Central Eastern Alps (Tamás Révész)	364
To Create and to Learn: The Beginnings of the Geography of Burgenland (Bálint Szabó)	367

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat